

Rézbánya ércbányái és kohóművei

RÉTHY KÁROLY

A Bihar-hegység nyugati lejtőjén, a Fekete-Körös forrásvidékéhez közel található *Belényes* ezüstabányái, melyek az egykori *Kisbánya*, a későbbi *Rézbánya* bányái voltak, ahol már az ókorban is lehetett bányászati tevékenység. Területén a rómaiak idejéből is maradtak fenn érctermelésre utaló jelek. „*Erről határozott tudomásom van*” – írta 1880-ban *Wenzel Gusztáv* (1812-1891).

A honfoglalás után, mint *III. Vince* pápa 1206-ban a kalocsai érseknek írt levelében írta: „*a belényesi medencét (ahova Diófás, Rézbánya és Vaskó tartozott) a Beleknesi-család bírta (in terra filiorum Beleknesi)*”, írta *Vállaji Sipos Imre* (1805-1855). *Bunyitay Vince* (1837-1915) nagyváradai püspök szerint is az itteni bányák *Belényestől* délkeletre, a mai *Rézbánya* területén voltak. A Bihar vármegye és Nagyvárad monográfiájában lévő *Belényes monográfiájában Kun József* azt írta: „...miután 1270-ben *Monoszlai Ladamér* váradai püspök bányászati jogot eszközölt ki *V. István királytól*, így a 13. század végén, Rézbányán már jelentős vas- és ezüstérc bányák voltak”. 1274-ből is vannak adatok *Belényes* ezüstabányáiról, miután *Ladamér* püspök (1268-1279), mint említettük, *V. István* királytól uralkodása idején (1270-1272) bányászati jogot kapott. Ekkor a következőket írták: „...*hogya ha a váradai egyház, a püspök vagy káptalan birtokának valamelyikén arany-, ezüst- vagy vasbányát fedeznek fel, annak minden jövedelme egészen és csonkítatlanul a váradai egyházat illesse*”.

1308-ban már *I. Imre* váradai püspök (1297-1317) is szívesen időzött *Belényesen* és vidékén, mint írták: „*a főpapot a táj szépsége mellett annak kincsei vonzották ide*”. *Várad* város jelentőségének és *Bihar vármegye*, valamint *Belényes* ezüstabányáinak köszönhetően *Károly Róbert* 1323 körül pénzverő-kamarát szerve-

zett váradon, melynek működését 1443-ig, vagyis *I. Ulászló* uralkodásáig lehet követni. 1884-ben *K. Nagy Sándor* (1846-1923) pedig arról írt, hogy: „*Rézbánya arany- és ezüsbányái 1342-ben már virágoztak*”. A fennmaradt dokumentumokra hivatkozva *Kun József* azt írta: „*1342-ben Székesfejérváry Jakab volt Báthori András püspök (1329-1345) itteni bányáinak az irányítója*”.

A váradi püspökség birtokában lévő belényesi uradalomnak, benne *Kisbánya* virágzó bányáinak a fenesi *Bélavár* volt a védőbástyája, amit a 13. század közepén *Vince püspök* (1244-1258) építtetett, s 1294 körül a *Borsák* rombolhattak le. A következő időkben valamilyen oknál fogva a vidék elnéptelenedett, és az itteni bányákat elhagyták. A váradi káptalan 1374 vége előtt készült statútuma már arról emlékezik meg, hogy *Imre püspök* (1297-1317) a káptalannak adományozta a belényesi ezüsbánya jövedelmének harmadát. De a járvány pusztítása és az 1393 utáni idegen (oláh, török) betörések miatt a bányákat elhagyták.

Az elhagyott kisbányai bányákat *Kálmáncsehi Domokos* (1435-1514) erdélyi püspök csak 1495 és 1501 között vizsgálhatta meg és indíttatta újra *Thurzó János* (1437-1508) körmöci kamaragróffal (*Camerarium Crempriensense*). Utána a püspök 1501. május 13-án a rézbányai bányászat gondviselését és haszonélvezetét *Thurzó Jánosnak* (aki az ország rézbányáinak kizárólagos bérlője volt) és örököseinek engedte át. Haszon esetén a váradi püspökség a rézbányászat után az 1/16, az ezüst- és ólombányászat után pedig az 1/10 részt fenntartotta magának, amiről *Vingarthy Geréb Péter* (?-1504) ünnepélyes okmányt adott ki. Amikor *Thurzó János* megvizsgálta és bérbe vette a bányákat, *Rézbányát* már városként említették, amely a váradi püspökség bányászatának a központja volt.

Miután 1541-ben a *Belényesi-medence* és vele *Rézbánya* átment az *Erdélyi Fejedelemség* hatáskörébe, a rézérc termelése mellett megkezdték a térségben az intenzív vasércbányászatra is, de a 16. század közepéig a rézérc mellett aranyat is termeltek. Erre enged következtetni *II. János Zsigmond* (1540-1571) király 1562-ben kiadott kiváltságlevele, amely szerint a bányászok kötelesek átadni a beváltónak vagy a kamaragrófnak a kinyert arany mennyiséget, melynek 1/10 része a kincstárt illette. Később a város el-

pusztult és a bányákat elhagyták, így a törökök idejében *Rézbánya*n a bányaművelés újból szünetelt. 1583-ban az ország rézbányáinak akkori bérlője, *Felicián von Herberstein* (1540-1590) mások mellett hosszú jelentésben számolt be *Báthory István* lengyel királynak (1576-1586) *Rézbánya* leromlott állapotáról (Véress, 1931).

Bihar vármegye bányászatának központja századokon át a belényesi uradalom volt, ahová *Rézbánya* is tartozott. 1598-ban az uradalom főbírája *Vysi Székely János deák* volt, akit a belényesi réz- és vasbányák prefektusaként is említenek a források. Egy 1598-ban készült jegyzék szerint *Belényesen* és környékén *Georg Wagen* stájer főúr is bérelt rézbányákat, évi 70 mázsa megmunkálatlan réz fejében. A bérlet 1600-ig tartott. Egy rézkohót is említenek, ám valószínű, hogy ekkor már több is volt.

A 17. század első éveiben, amikor *Remetei Vajda Mátyás* volt a belényesi uradalom főbírája, az itteni bányászat már súlyos gondokkal küzdött. Nem volt elég szakmunkás, és hiányzott a szakigazgatási szerv. Ekkor *Báthory Zsigmond* (1572-1613) fejedelem az uradalom nagyobb részét elajándékozta. A *Szepesi Kamara* biztosai, *Wasardi György és Besenyey Péter* által 1600-ban készített leltárban a *Poiani* nevű faluban két rézbányáról írtak, melyek *Kereky János*hoz tartoztak, egy másik, rossz állapotban lévő rézbányát pedig *Kisbánya* határában említettek, ahol kohó és zúzda is volt. 1602-ig *Belényes* főbírája (akire a püspök átruházta a jogkörét) irányítása alá tartoztak a környező bányák és kohók.

Az erdélyi káptalan 1602. március 26-án kelt jegyzőkönyve szerint *Belényes* mezővárost (*in districtu Belenyese et comitatu Bihoriensi*) és lakosságát *Báthory Zsigmond* fejedelem nemesítette, amit a „*Sigillum Opidi Belenes*” feliratú pecsét is igazol. Ekkor egy *Ples* nevű rézbányát említenek, ami *Kerekes János* tulajdonában volt, vagy bérelte. 1603-ban *Hans Kaufmann* (1581-?) sziléziai bányamester jelentésében az itteni bányákat *fekete-körösi bányáknak* nevezte, ahol, mint írta: „több kohó és zúzda található, melyek fiskális birtokok és igen jó minőségű rézércet lehet termelni, ami nem tartalmaz ezüstöt”. 1607-ben, amikor *váradai Búza János* volt a rézbányai bányaprefektus (1606-1607) báró *Honorius*

von Thonhausen a fejedelemtől itt több rézbányát is bérelt, valamint a poiani rézkohót, évi 100 mázsa vörösréz fejében. *Thonhausen* 1607-től a belényesi vas- és rézbányák, továbbá a kohók prefektusa is volt (1607-1609). Halála után a felesége vette bérbe az ottani rézbányákat, zúzókat és kohókat.

1619-ben a tatárok, 1682-ben a rácok, majd 1709-11-ben a kolera pusztította a vidéket, ezért a bányákat újból elhagyták. A beomlott tárnákat 1726-ban nyitatta újra *I. Rákóczi György* (1593-1648) és az akkori tulajdonos, a nagyváradi katolikus püspökség képviselőjében *gróf Csáky Imre* (1672-1732) nagyváradi püspök, *Bihar vármegye* főispánja.

1747-től Rézbánya az *Oravicán* székelő bánsági bányakerületi igazgatóságához (*Banater Bergwerks-Inspectorats*) tartozott. Miután a kincstár 1751-ben átvette az *Antal-bánya* egy részét, amelyben 8 magánszemélynek is tulajdonrésze volt, *Rézbányán* bányahivatalt létesített. A feltárt és művelésre érdemes ércetek kitermelését magánvállalkozónak adták át, úgy, hogy azok a reájuk eső feltárási költségeket részletekben fizessék vissza. Így a *László-* és *Antal-bánya*, amelyben réz-, ezüst- és ólomércet termeltek, 1755 és 1791 között 380,350 Ft. jövedelmet hozott a kincstárnak. 1788-ban már bányabírói kirendeltség és bányai igazgatóság is volt *Rézbányán*, ahol a nyersrész beváltása történt.

1789-ben *Rézbányán Franciscus Steiner* volt a bányamester (*montium magister*), és a *Selmecbányán* 1771-ben végzett *Anselm Schöffnerl* a bányamérnök és az ércpróbázó (*geometra subteranus et minereum probator*), *Adolphus Scharschmidt* pedig a bányagondnok (*fodinarum curator*). 1793-ban, amikor többségében már német bányászok dolgoztak az itteni bányákban, akiket az 1760-as években a német fejedelemségekből telepítettek a *Bánságba*, a kitermelt réz- és ezüstércet a gyulafehérvári pénzverdének adták el. *Fényes Elek* szerint viszont a rézércet *Bécsbe* szállították. Az ólomércet helyben dolgozták fel, az ólom mázt (ólomoxid, kvarc és kalin keverék) pedig a fazekasoknak adták el.

Miután a bánati bányai igazgatósághoz tartozó, s 1793-ban újra alapított *Rézbányán Kalatay Ferenc* (1722-1795) nagyváradi püspök a német és a magyar ajkú híveknek plébániát alapított *Rézbá-*

nyán, 1808 és 1833 közt már ismét rendezett állami keretek közt folyt az érctermelés. 1810-ben *Iosephus Zanko* volt a bányamester és a bányabíró (*montium magister, et substitutus Judex Montanus*), *Ernestus Untergutsch* a bányamérnök (*geometra montanus*), *Sebastianus Meislinger* a bányagondnok (*montium curator*) és *Ioannes Wishoffer* a kohómester (*ustrinarum magister*). A Szárazvölgyben 1815-ben fedezték fel a *Reichenstein-tömzsöt*, ahol a bányanyitás előkészületi munkálatai 1819-ig tartottak. Az érctermelés 1820-tól 1836-ig 655,757 Ft nyereséget hozott. Amikor a *Selmecebányán* 1817-ben végzett *Apáti Abt János* bányatanácsos, bányabíró fia, *Abt Antal* (1828-1902), a kolozsvári *Ferenc József Tudományegyetem* tanára 1828-ban *Rézbányán* megszületett, *Antonius Fest* volt a kohógondnok (*ustrinae liquefact curator*).

1828-30-ban a rézbányai *Bányahivatal* vezetője, bányamester és helyettes bányabíró (*montium magister, et substitutus Judex Montanus*) a *Selmecebányán* 1805-ben végzett *Ludovicus Fejér* volt. 1828-29-ben a *Selmecebányán* 1803-ban végzett *Stephanus Szájbély* a bányamérnök (*geometra subterraneus*) és a *Selmecebányán* 1799-ben végzett *Ioannes Hoffmann* volt a bányagondnok (*fodinarum curator*). Azonban 1836 és 1843 között, amikor *Rézbányán* 227 bányász és kohómunkás dolgozott, a bánya- és kohómű már csak csekély nyereséget hozott. Még 1841-42-ben is *Fejér Lajos* volt a bányamester és a bányabíró (*montium magister, et substitutus Judex Montanus*) és *Stephanus Szájbély* a bányamérnök (*geometra subterraneus*). A reformkorban az ő *Rézbányáról* származó ásványgyűjteménye volt a legjelentősebb adomány, amivel a pesti *Magyar Királyi Egyetem* ásványtára gyarapodott, írta *Tatár Andrásné* ny. geológus. Ugyanekkor a bányagondnok (*fodina curator*) már *Ioannes Neumann*, *Franciscus Fest* a kohómester (*ustrina magister*) és *Carolus Nagy de Vágyócz* a protokollista. 1844-47-ben is még *Fejér Lajos* a bányamester, a *Selmecebányán* 1839-ben végzett *Horváth Ferenc* (1810-1878) a bányagondnok, *Fest Ferenc* a kohómester, a *Selmecebányán* 1828-ban végzett *Eck György* pedig a bányamérnök. 1844-től 1861-ig a bányamű már 86,234 Ft. veszteséget szenvedett, ezért 1864-ben felhagytak a ki-

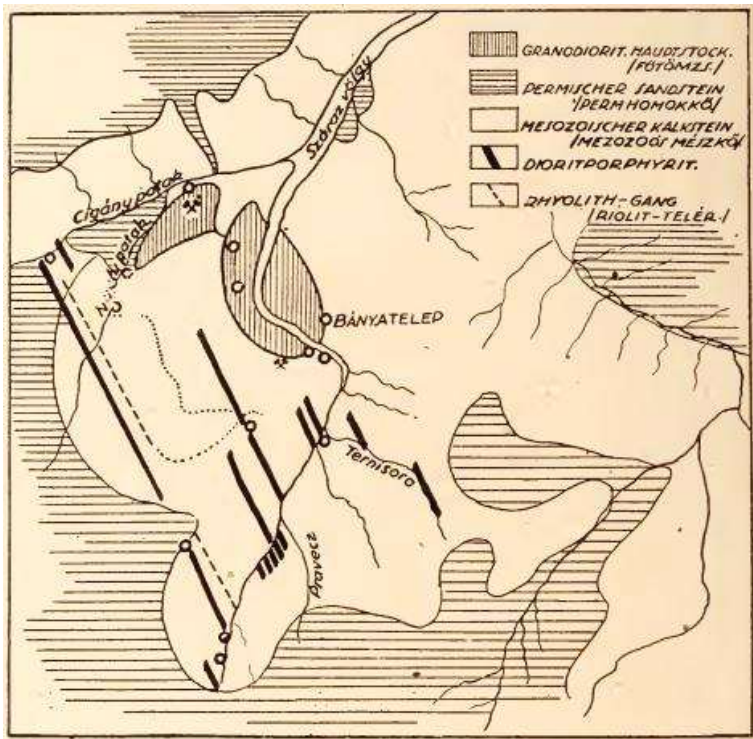
termeléssel. 1851-ben *Fényes Elek* azt írta: „a bányászat leg-főbb akadálya, hogy a város (Belényes) határát a váradi deák püspök (Szaniszló Ferenc) bírja”. 1855-ben, amikor a rézbányai bányákat a Nagybányai Bányakapitányság alá rendelték, a *Selmezbányán* 1841-ben végzett *Kiss Lajos* (1808-?) volt a bányagondnok, 1861-63-ban pedig a *Selmezbányán* 1831-ben végzett *Szárhegyi Veres Marton* (a német-magyar bányászszótár szerzőtársa és 1870-ben *Kolozsváron* kancellár-igazgató – *Kanzler-Direktor*) volt *Rézbányán* a bányanagy. *Széles Farkas* (1816-1901) nevét úgy említik, mint segéd-bányanagyot, továbbá a *Selmezbányán* 1831-ben végzett *Kosztá János* (1811-1881) a bányatiszt.

1864 után már csak magánszemélyek termeltek, akik a bányák fenntartását elhanyagolták, így azok 1869-re járhatatlanok lettek. Azonban a *Bihar megyei* főispán, *Tisza Lajos* (1832-1898) javaslatára a bányákat megvizsgálták, és 1870-ben újranyitották. Ideiglenesen felállítottak egy bányahivatalt, melynek vezetője 1870-72-ben a *Selmezbányán* 1861-ben végzett *Mikó Albert* (1843-1912) bánya- és kohómérnök lett. 1870 után nyitották meg az alsó és felső *Nepomuk*-, a *Kübek*-, a *Wegandel*-, a *Károly*-, a *Mária áldás*, valamint a *László-tömsöt*. 1884-ben a *Száráz-völgyben* a *Lobkowitz*- és az *Elisabeth-tárna* még művelés alatt állt.

1874-ben jelent meg *Posepny Ferenc* (1836-1895) geológusnak a *Rézbánya* környéki bányatelepeket bemutató monográfiája „*Geologisch-Montanistische Studie der Erzlagerstätten von Rézbánya in Ungarn*” címmel. 1870-től 1885-ig már a *Selmezbányán* 1863-ban végzett *Krémer György* bánya- és kohómérnök neve szerepel, mint *Rézbánya* vezető szakembere. A debreceni kereskedelmi és iparkamara 1880-as években kiadott jelentésében az állt, hogy „a rézbányai bánya 1880-ban 1567 kg Ag, 5326 kg Pb és 7399 kg Cu termelt”.

1885-től 1889-ig az itteni rézbánya- és rézkohó-hivatal főnöke a *Selmezbányán* 1855-ben végzett *Süssner Ferenc* (1835-1907) volt. 1892 és 1900 közt a *Rézbánya* és *Kiskoh* községek területén található ezüst-, réz- és ólombányák bányahivatalának a főnöke a *Selmezbányán* 1864-ben végzett *id. Pósch Gyula*, a bányatiszt pedig a *Selmezbányán* 1882-ben végzett *id. Kondor Sándor* (1858-1911).

Mint „A bánya” című lap írta: „a nagyváradi kereskedelmi és iparkamara jelentése szerint 1892-ben 0,43 kg Au, 182 kg Ag, 1765 kg Cu és 9640 kg Pb termelt”. 1900-ban K. Nagy Sándor már azt írta: „Rézbányán kincstári bányák vannak, zúzókkal és olvasztókohókkal, ahol ezüstöt és bizmutot bányásznak”. 1902-ben a Selmecebányán 1893-ban végzett Ágh János (1869-1917), majd egy évig Schmidt Lajos (1878-1963) a bányamérnök, 1905-től 1911-ig pedig már Ágh János volt az ezüst-, ólom-, réz-, bizmut- és molibdénbányák és a kohóhivatal főnöke.

Rézbánya környékének földtani vázlata.
(Forrás: Földtani Közlöny, 1948)

Rézbányán körülbelül 100 féle ásvány található, köztük néhány ritkaság is, mint a rézbányit v. cosalit ($Pb_2Bi_2S_5$), amit a Lobkovitz-

aknában fedeztek fel. A *szaibélyit* $MnBO_2(OH)$, amit *Szajbélyi István* (1777-1855) rézbányai bányamérnök-kémikusról, és a 2014-ben leírt *grafianit* ($MnBi_2S_4$), amit *Grațian Cioflică* román geológus professzorról neveztek el. Továbbá néhány ritka ásvány, mint: *a makovickýit*, *linarit*, *padérait*, *trombolit*, *sommarungait*, *protojoseit*, *linarit*, *stromeyerit*, *biharit*, *vezuvián*, *tornbernit* és *uraninit*.

Egykor az itteni bányákat 8 csoportba sorolták. A legfontosabbak a *Blidár* (a *Lobkovitz*-, *Erzsébet*-, *Fürst August*- és *János-tárnákkal*), a *Sipold* (a száraz-völgyi *Ferdinand-tárnával*), a *Reichenstein* (a *Guttenberg*-, *Marianna*- és *Antal-tárnával*), amelyben az ólomérccek domináltak, valamint a *Rossia* (a *Nepomuk*- és *László-tárnákkal*).

A rézbányai bányák a *Bánya-völgyben*, a *Száraz-völgyben* (*Valea Seaca*) és a *Kohó*- vagy *Mű-völgyben*, permi homokkőben (*Száraz-völgy*), mezozoikumi mészkőben, granodioritban (*Guttenberg-tárna*, *Bányatelep*), kvarcporfirban (*Marianna-tárna*) és riolitban (*Cigány-patak*) voltak jelen. A *Bánya-völgyben* működtek a legrégebbi bányák, ahol főleg rézércet termeltek. A *Száraz-völgyben* 1815-ben több párhuzamos telért és érc-tömsöt fedeztek fel, mint: a *Reichenstei*-, a *Marianna*-, a *Julianna*-, az *Antal*-, a *Guttenberg*- és az *Imre-tömsöt*, ahol főleg ezüstérc- és valamivel kevesebb rézérc-termelés folyt. A *Kohó-völgyben*, a kohók közelében volt a *Gusztáv-akna*, ahol ezüst- és ólomércet fejtettek, és több mint 30 régi bánya volt található. A *Lobkovitz-bányában* vaskovand (pirit) mellett vaskos és finomszemcsés formában, kalkopirittal összenöve kvarcban volt jelen a *rézbányit*.

Mivel *Rézbánya* rézérces közei csaknem kimerültek, ezért a kormány két év alatt megszüntette a termelést, és bezárta a bányaművet, írta 1908-ban a „*Jó Szerencsét*” című hetilap. Azonban *Glatz Antal Bihar vármegyei* főispán közbenjárására 1909 végéig mégsem állt le a bányászat, 1911-ig még működtek az aknák, de 1914-ben végleg befejezték a munkát.

Az I. világháború idején újrakezdték a bányászatot, de a hangsúly már a *molibdén* és a *bizmut* termelésére tevődött, majd ezt követően néhány évig az itteni bányaművelés újabb hanyatlása következett be.

1935-ben *Rézbányán* az 1921-ben 5 millió lej tőkével bejegyzett, kolozsvári székhelyű angol befektetőcsoport által alapított *Aurum Bánya Rt.* nyitotta meg újra a molibdén- és bizmutércet termelő bányát. Ekkor a *Leobenben* 1934-ben végzett *Törpényi Lajos* (1910-1986) volt néhány évig a bányamérnök. Miután 1938-ban fellendülés vette kezdetét, az *Aurum Bánya Rt.* felépített egy molibdén-dúsító üzemet is, ami 1946-ig működött. Az 1939-ben *Románia* és *Németország* között létrejött egyezmény alapján közös vállalkozásban a németek földtani kutatásokat végezhettek *Románia* egész területén. A repülőgépről történt kutatások során a németek *Rézbánya* környékén sugárzási rendellenességet fedeztek fel, amit jól körül is határoltak. Azonban a második világháború eseményei miatt már nem volt idejük feltárni ezt a lelőhelyet.

A háború után ezeknek a kutatásoknak az eredményei és a kitermelés tervei a szovjetek kezébe kerültek. Azt követően, hogy 1948-ban a romániai német vagytonokat államosították, 1952-ben létrehozták a *Szovrom-Kvarcit* szovjet-román közös vállalatot, amely a *Rézbányától* 2 km-re lévő *Diófásnál (Nucet)* külszíni fejtéssel termelte az uránércet, ami *torbernit* (hidratált réz- és uránfoszfát) és *uraninit* formájában volt jelen. A megőrölt ércet a *Szovjetunióba* szállították.

Amikor a szovjetek elhagyták *Romániát*, 1956 után ez a vállalat *Intreprinderea Miniere Bihor* néven működött tovább. A szakirodalomban található adatok szerint: „*a termelés alá vett telér vastagsága 2 és 12 méter között volt, közepes vastagsága pedig 4 méter. Az urán-koncentráció 1,36% volt, de egy-egy helyen elérte a 60%-ot is (orkánérc)*”. Azt is írták, hogy 1952 és 1960 között csak a felszíni fejtésből kb. 18 ezer tonna uránércet szállítottak a *Szovjetunióba*. Miután áttértek a földalatti kitermelésre, az érc továbbra is a *Szovjetunióba* került, egészen 1975-ig. A meddőt a *Ló-völgybe (Valea Calului)* hordták, ott halmozták fel, amit agyaggal fedtek be. 1979-ben *Brassó megyében, Barca-Földváron (Feldioara)*, román urándúsítót létesítettek. 1985-ben az uránbányában atomtemetőt alakítottak ki. 1998-ban beszüntették az uránérc-termelést, a bányát pedig bezárták.

Földalatti bányarészlet a rézbányai uránérc bányából

Az egykori uránérc bányaiüzem épületének romjai napjainkban.

A réz- és a molibdénérc-telepek feltárása érdekében *Rézbánya* más területein 1950 után gyorsított ütemben folytatták a földtani kutatásokat. *Rézbánya* környékén 1959-60-ban megnyitották az 1. sz. molibdén-aknát, majd másik kettőt is, ahol a termelés az 1970-es években ért a csúcusra. 1997-ben a rézbányai bányavállalat a HG 785/1997 és HG 950/1997 határozatok szerint két részre szakadt. Az egyik a polimetallikus és a molibdénérccek kitermelésére szakosodott, amit a dévai RAC bányavállalat vett át. *Rézbánya* egykori uránbányáját és az itt található urántemetőt – amit a mai rézbányai lakosok *kis Csernobilnak* neveznek, – a *Nemzeti Uránium Társulathoz* (*Compania Națională a Uranului*) csatolták.

1999 után, 2013-ig a svéd *Mineral Mining SRL* és a román állam közös vállalata, a *Băița SA Stei* kezdett érctermelésbe *Rézbányán*: réz-, molibdén-, bizmut-, wolfram-, ólom-, cink-, arany- és ezüstérc, valamint mészkő és dolomit bányászatára kaptak engedélyt. A svédek távozása után két kínai, *Ni Jinming* és *Dong Quansheng* kezdtek el termelni, akik hamar csődbe vitték a vállalkozást.

2014-ben az *Angliában* bejegyzett *Vast Resources PLC* bányatársulathoz tartozó *Vast Băița Plai SA* lépett színre és társult a román állami *Băița SA Stei* bányatársulattal. Miután átvettek egy polimetallikus ércet tartalmazó bányát, megkezdték az előkészületi munkálatokat. A bányatársulat *Andrew Prelea* vezetésével és 400 foglalkoztatottal 2020-ban megindította a rézérc termelését, és 2023-ban már havi 7.000 tonnáról 14.000 tonnára bővítették az ércfeldolgozó kapacitását. Majd a kanadai *Vast Resources* bányavállalat is engedélyt kapott a munkálatokra, amely ritkafémek bányászatával foglalkozik. Azt javasolták, hogy egy kanadai-román vállalat nyissa meg az 1989 előtti bányákat. 501.670 euro induló tőkével megkezdték a titán- és cirkon-ásványokat tartalmazó ércek kitermelését. Úgy tűnik, hogy *Rézbányán* tovább folytatódik az ércbányászat távoli múltba visszanyúló hagyománya.

I r o d a l o m

- CIOBANU, C. L., BRUGER, J., COOK, N. J., MILLS, S. J., ELLIOTT, P., DAMIAN, G., DAMIAN F.: Grațianite $MnBi_2S_4$ a new mineral from the Băița Bihor skarn, Romania. *American Mineralogist*, 2014, 99 (5-6), 1163-1170.
- Ecclesiasticae et Seculares Regni Hungariae Dignitates, Ac...(1789-1810).
- FÉNYES E.: *Magyarország geographiai szótára*. Pest, 1851. (Rézbánya).
- HADINGER, W. K.: *Note über den linarit und caledonit von Rézbánya*. Aus dem Jahrbuche der Kais. Kön. Geol. Reichs-Anstalt, 1851.
- HERRMANN M. – EMSZT K.: Adatok a Rézbánya vidéki Száraz-völgy kőzeteinek ismeretéhez. II. = *Földtani Közlöny*, 78. évf., 1948. 169-185.
- IZSÓ I.: A bányahatóság története Magyarországon. Budapest, 2019.
- Néhány adat Rézbánya múltjáról. = *Jó szerencsét!* I. évf., 1908. 28. sz. (ápr. 12.), 43. old.
- KUN J.: *Belényes monográfiája*. Miskolc, 2000. Felső-Magyarország Kiadó, 187 old.
- MÁTYÁS-RAUSCH P.: A belényesi uradalom és ércbányáinak helye az Erdélyi Fejedelemség gazdasági kormányzatában (1571-1613). = *Bányászattörténeti Közlemények*, 2017. 3-30. old.
- MAKAI Z.: *Szemelvények Bihar megye és térsége ipartörténetéből*. (Rézbánya és környéke; Uránbányászat Biharban). Nagyvárad, 2013. p. 64-68.
- K. NAGY S.: *Bihar-ország (Útirajzok)*. Nagyvárad, 1884.
- PÉCH A.: *Jelentés a selmeczi és diósgyőri kerületben és Rézbánya vidékén létező állami bányák és kohók állapotáról*. Budapest, 1873., 51-56. old.
- PETERS K.Ferd.: *Geologische und Mineralogische Studien aus dem südöstlichen Ungarn, insbesondere aus der Umgegend von Rézbánya* (Geológiai és ásványtani kutatások Rézbánya vidékén). Wien, 1861.
- POSEPNY F.: *Geologisch-Montanistische Studie der Erzlagerstätten von Rézbánya in S. O. Ungarn*. (Földtani-bányászati tanulmány Rézbánya ércelőfordulásairól). Budapest, 1874.
- Rézbányán a bányaművelést beszüntetik. = *Jó szerencsét!* I. évf., 1908. 28. sz. (ápr. 12.), 40. old.
- SCHMIDT S.: Rézbánya vidékéről. = *Vasárnapi Újság*, 1890. p. 562. old.

- SZABÓ J.: Adatok magyarhoni ásványok újabb elő jöveteléhez. = Földtani Közlöny, 1876. 247. old.
- SZÁDECZKY Gy.: A Száraz-völgy (Valea Saca) geológiája Rézbánya vidékén. = *Múzeumi Füzetek*, 1. évf., 1-2. sz., 50-73. Kolozsvár, 1906.
- Váradí Jegyzőkönyv – Regestrum Varadiense (1208-1235). 2004. (Digitális kiadás, Arcanum Adatbázis.)
- WENZEL G.: *Magyarország bányászatának kritikai története*. Budapest, 1880. Magyar Tudományos Akadémia.

Melléklet

A bányákban

Részlet K. Nagy Sándor: *Bihar-ország* című könyve I. kötetének 231-237. oldaláról (2. kiadás, Nagyvárad, 1884)¹

A nagyszerű Portálét odahagyva, a kerek hegy körül kanyargó magas úton visszatérünk a szekérútig, mely a „Mélyvölgy-bányához” vezet.

Legalább is 10 ölnyi magasan sziklaoldalba vágott ut ez a keskeny völgy hosszában, melynek mély közepén a Körös zuhog lefelé, utat tör magának zöld pázsiton, ledőlt fák alatt, lehengeredett kövek között, – zúgó haragjában addig nyaldossa a sziklatornyok lábait, míg padmalyt mos azok alá, – aztán dacosan hull alá az útjába álló sziklatömbökön, s inkább fehér habokká zúzza magát, mint hogy kitérjen.

A jó műúton 8 perc alatt elérjük a „Mélyvölgy-bánya” nevű telepet. Egy hosszú földszinti lakház van elől a roppant meredek parton, a bányatiszt, bányafelőr és a munkások számára; csak a két elsőnek van külön-külön szobája, a munkások azonban egy közös nagyszobában vannak, deszkafekhelyekkel ellátva. Különben a

¹ K. (Kereki) Nagy Sándor (1846-1923) jogász, honismereti író. – A szöveget a mai helyesíráshoz igazítottuk, a régies szavak meghagyásával.

munkások nem laknak itt állandóan, hanem csak munkanapon, más-
kor pedig bemennek családjaikhoz Rézbányára.

Ezen közös teremben vannak elhelyezve a bányászati munka-
eszközök: itt vannak a vas bányamécsek, horgas végű rövid lánc-
ikkal, melyeknél fogva a bányában fel lehessen akasztani, a mécs-
ben annyi olaj van, hogy egész napig eltart; – itt vannak az olajos
bádógok, melyekből kapják a bányászok az olajat mécseseikbe, –
itt vannak a csákányok, kalapácsok, fúrók, feszítő vasrudak, pus-
kaportartók, láncok, kötelek stb.

Egy szelíd arcú, igen értelmes fiatal magyar bányász éppen ott
hever a deszkaágyon. Ma nincs munkanap, ünnep van, s a bányá-
szok nagyon vallásosak. Leülünk mellé az ágy szélére, aztán fi-
gyelemmel hallgatjuk lelkesedett magyarázatát a műszerekről s
munkálkodásukról. úgy tud lelkesülni test és lélekölő foglalkozá-
sáért, mint rajongó művész kedvenc tárgyaért; még elbeszélése is
jól esik annak, a mit tenni oly nehéznek látszik.

A bányász munkája nemcsak nehéz, hanem veszedelmes is,
minden percben életével játszik. Vászon ruháját magára öltve,
szerszámaikat magához véve, bemegy a föld gyomrába, hol nincs
világos és szabad levegő soha. Vékony lyukat fúr a szikla oldalába
ott az örök éj hazájában, robbantó anyagot tesz abba s dördülés
után a szikla egy része leomlik; – az összetört követ a bányász
szétválogatja, a nemes ércet tartalmazó részt elrakja, a többi kis
szekéren az aknáig hordja, s ott lehányja a földszinti tárnába, hon-
nan aztán vasúton járó nagyobb szekerek a szabadba szállítják a
nemtelen köveket. Megtörténhetik aztán, hogy az ily robbantás
alkalmával az egész üreg beomlik, vagy veszélyes gáz ömlik ki,
vagy víz fakad fel: azért a bányász mindig imádkozik elébb, mikor
a bányába indul s elkészül a halálra, melyhez oly közel jár. És a
munka 8 óra hosszáig tart, mely idő alatt a bányász sem nem
eszik, sem ki nem jön az üregből, – ezen 8 óra elteltével az addig
pihenő bányászok váltják fel a többieket s a dolgozók mennek pi-
henni. És ezen váltakozásnak minden 8 órában történni kell. Rend-
szerint 2 bányász dolgozik egy helyen, több lehet, de egy maga
nem dolgozhat külön. Hogy milyen lassan halad ez a nehéz munka

előre, kitetszik abból, hogy közönséges keménységű kőnél szorgalmas bányászok sem haladnak tovább egy méternél 2 hét alatt.

A halál torkában jár a bányász mindig, – a sötét, zárt, nedves levegő megfosztja arcát a pirosságtól, halványá, élettelené teszi azt: – és a bányász mégis kívánczik le a föld gyomrába, – nem szereti a szabad levegőt, mint tengerész a száraz földet, – unja az ünnepet s várja annak végét, hogy ismét lemeheessen az örök sötétbe, hol nyáron hűvös, télen meleg van. A bányászat valóságos szenvedélyévé válik a bányásznak, éltető lelke, boldogsága lesz a munka oda lenn, hová a földi zajból nem hat le semmi, hol az örök csend némaságát csak a robbanás dördülése, a szikla omlása, vagy a bányász szerencséért esdő danája szakasztja félbe rövid időre.

Természetes, hogy a munkásokra felügyeletet gyakorol a kir. kincstár a bányatisztség által, melyhez tartozik a bányanyag, bányatiszt, főfelőr és felőr, a kik aztán a nemes ércek beszolgáltatásáról s azoknak olvasztás végett Selmecre szállításáról gondoskodnak. És valóban tekintélyes összeget képvisel az az ezüst, réz és ólom, melyet évenként beszállítanak, holott összesen csak 120 munkásból áll az egész bánya-személyzet.

A szerencsés bányászat az oka, hogy habár még a rómaiak által megkezdett, de azután több ízben félbeszakított, s 1501-ben ismét megkezdett bányászatot időnként félben hagylak, a kormány 1870-ben újra erélyesen hozzá kezdett itt a bányaműveléshez s ez Széles Farkas királyi tanácsos bányanyag tudományos és nagy szakértelmű vezetése alatt valóban virágzik is.

Idővel nem fog kelleni Selmecre vinni a nemes érceket, majd helyre fogják állítani az olvasztót. Egyelőre azonban a lakás végénél kelet felől egy nagy érc tisztító helyiség épül, hol a kerekék hajtására természetesen a víz használtatik fel, – ezt csatorna köti össze a zúzdával, melyből vízzel együtt folyt a csatornán végig a porrá tört réz, hogy a tisztítóban a nemes és nem nemes rész külön választassék. Ezen épületek még a nyár folyamán elkészülvén, tetemesen elősegítik a bányák emelkedését.

Ezen új épületek mellett, van a „László tárna”, melyből kövér patak módra folyt ki a benne felfakadt víz, amely kiüzte belőle a munkásokat, áldozatul ragadván el előbb néhányat közülük. Most

egészen el van hagyva, habár tárnái épek. Be is mehetnénk annak oszlopok által megerősített szádán, azonban az éles téli hideg, mely süvöltve jön ki belőle, visszariaszt, hacsak ki nem akarjuk magunkat tenni a veszedelmes meghülésnek és az ebből származható fájdalmas csúzos bántalmaknak. Hagyjuk tehát a nyugalomba lépett „László tárnát”, s ahelyett megyünk az „Antal tárnába”.

Csak a Körösön kell keresztül mennünk, aztán a meredek s mondhatni szédítő keskeny úton, melynek oldalán érckövek folynak alá, 25 öl magasan felkapaszkodva, egy alulról nem is látott, munkás-lakás mellett elérjük az Antal-tárna bejáratát, mely elől oszló pókkal van megerősítve s alig magasabb és szélesebb egy ölnél.

Az Antal-tárna a folytonosan művelt tárnák közt egyik legrégibb. Hivatalos adatok szerint már 1755-ben művelés alatt állott. A legnagyobbak s leghosszabbak közé tartozik, csakhogy ennek üregei nem lefelé, hanem felfelé mennek.

A bejáratnál a két vas sínen a kőhordó kocsik állnak, melyekkel – emberi erővel hajtva – hordják ki a köveket. A sínek keresztbe rakott gerendákon állnak és ez annyival inkább szükséges, mert az ut mellett folyton csergedező kis patak vezet ki a barlangban fakadó vizet.

Az Antal-tárna valóságos ólombántja, mert ólom nagy mennyiségben jön benne elő, melynek kőzetében aztán a legszebb példányú ötszögben végződő csúcsos fehér jegecek, tremolitok, kettős mészpátok, malachitok, márgás mész szerves lenyomatok stb. találhatunk, nem is említve a ragyogó ólom-ércköveket. Különben nem lehet megjegyzés nélkül hagyni a rézbányai bányák gazdagságát ásványokban, mert nemcsak a gránit, márvány, opál, agyagfélék, csillám, békasó, továbbá fémek, arany, ezüst, horgony, ólom és réz majd minden válfaja elő jó ezekben: hanem némely ásványok egyedül csak itt fordulnak elő. Ilyenek, mint: a biharit (agalmatolit), hypersten (paulit), malakolit, szajbélyit (borsavas mészpát féle ásvány), wollastonit (táblapát), rézbányit (bizmut elégkéneg), krokoit (vörös ólom érc), linarit (ólomlazur), caledonit (fél lazur ólom), leadhillit, buratit (anrikalkit), lunnit, ezüst rézfényle (stromeyerit), uranin (uraninit) stb.

Midőn belépünk a bányába, sajátságos érzés fog el bennünket. Ha most ezeket a gerendákat összenyomná a felettük nehézkedő roppant hegy, beomlanék a folyosó bejárata, milyen nyomorultul vesznének el itt!

Haladunk tovább-tovább a koromsötét folyosóban, melynek nedves falait gyéren világítja meg a bányász lámpája, habár a folyosó sem nem keskenyebb, sem nem szélesebb, mint a bejárat. Lépteink zaja visszhangzik a hosszú üregben. 225 ölre haladunk befelé, a midőn véget ér folyosónk. Itt egy szűk akna megy egyenesen felfelé, melynek nedves falához létra van támasztva, a létra alatt víz csorog le s a falakról szálkás hosszú bikkfagyökér csüng alá. Midőn felhágunk a 2 öl hosszú létrán, akkor látjuk csak, hogy ennek végénél nem másik tárna következik, hanem csak egy padmalyba vágott újabb 2 öles létra, e felett megint másik s így egymás után tizenkettő, csak így érünk, a felső tárnába, mely hasonló az alsóhoz. Ezen tárnából ismét, egy akna emelkedik fel, melyen keresztül 0 létrán jutunk a második felső tárnába. Ebből még egy akna emelkedik a legfelső tárnához, mely akna egyszersmind a legmagasabb is, mert 13 létrán kell végig menni, hogy feljussunk bele. Ezek a tárnák aztán kisebb-nagyobb hosszúságúak s az aknák magassága mulatja, hogy mily sok idő kell ahhoz, míg a sziklákban ily üregeket lehetett, vájni.

Valóban mégis hatalmas ez a gyarló ember, a ki nem retteg bevájni magát a hatalmas hegy érckebelébe s keresztül turkálja azt, hogy napfényre hozza a rejtett kincseket, elrabolja azokat a sziklától, melyek oly féltékenyen takargatják!

A bánya levegője nedves és bűvös, de nem nyomasztó. A megszokás tűrhetővé teszi azt. Midőn visszaférünk a szabad levegőre, bajszunk és szakadunk gyöngyözik a reá rakodott, párától.

Mégis csak fellélegzünk bizony mi, midőn kiérünk a tárnából; jobban érezzük mi magunkat a szabad természetben, melyet a fényes nap, világít meg, mint azokban a sötét üregekben, melyekben annyi küzdelmébe kerül a bányász-lámpásnak csak egy fél ölnyi helyet is megvilágítani.

Az után a vaksötét után, az után a tompa némaság után még szebb nekünk a természet, az a festői elragadó tájkép, mely a tárna

előtti magaslatról elébünk tárul. Öt magas hegycsúcs, lefelé jövő völgyek által elválasztva, melyek között mintha művészi kezek által volna oda festve, 3 cserjés sziklaorom kékellik ki az oldalból; az ezek által alkotott hosszúkas völgy közepén a mélyben a barátságos bányászlak, füstölgő fehér kéményével, melyhez a zöld erdők lefolyni látszanak; – a bányászlak előtt leomlott sziklakövek s magas sziklafalak közt zuhogva rohan alá a Körös fehérre zúzódt vize. Oly elragadó festői tájkép ez, melynek nézésétől alig tudunk megállni! Svájcban lehet ilyen, de szebb alig!....

Az oravicai bányakapitányság épülete az 1900-as évek elején. (Képeslap.)